

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 1. No. 4. 1935

(İbni Sina) nın Tıbdan bir ürcuzesi

M. Şerefeddin Yalrkaya

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fa-
kültesi Ordinaryüs Profesörlerinden

Mukaddime

(İbni Sina) tıbdan iki (ürcuze [1]) yazmıştır. Bunun 750—800 beyitlik olan büyüğünü şerh edenler içinde meşhur feylesof ve tabib (İbni Rüş - ölümü 595 - 1198) dahi vardır.

Bu büyük (ürcuze) nin metni (1245 - 1829) da (Kalküta) da basılmıştır. Bu ürcuzenin (موسى بن ابراهيم) tarafından (870 - 1465) de yazılmış olan şerhi (1313 - 1917) de İstanbulda Devlet matbaasında basılmağa başlatılmış idise de sekizinci formada kalmıştı. Bizim elimizde bulunan bu küçük ürcuze Mısır darüşşifası tabiblerinden (مدین بن عبدالرحمن) [2] namında bir zat tarafından (أقول الانيس والدرالتيس على منظومة الشيخ الرئيس) isimle şerhedilmiştir. Bunun ne metninin ve ne bu şerhinin basılmış olduğunu bilmiyoruz. Bu şerhi İstanbul kütüphanelerinden Ragıb Paşa kütüphanesile Veliyyüddin Efendi kütüphanesinde buldum. Bağdadlı Vehbî Efendi kütüphanesinde de bu (ürcuze) nin yalnız metnini gördüm. Bu nüshalardan Ragıb Paşa kütüphanesindeki 1482 sayılı nüsha ile 2542 sayılı Veliyyüddin Efendi nüshası arasındaki fark az ve bunlarla Bağdadlı Vehbî Efendi kütüphanesindeki 1407 sayılı mecmuadaki metnin farkı çoktur. Ragıb Paşa nüshasını (r) ve Veliyyüddin Efendi nüshasını (v) Bağdadlı Vehbî Efendinin nüshasını

[1] Vezni altı kerre (müstefilün) olan (recez) bahrinden yazılmış manzume demektir.

[2] Bu zat bu şerhini (998 h) de yazmıştır. Kendisinin (خلاصة الأثر في اعيان) (مدین بن) القرن الحادى عشر) c. 4, s. 333 de görülen tercemei halî şudur : Tabib olduğu gibi aynı zamanda müverrih ve edib idi. (رحمة الاباب) adlı bir eseri olduğu gibi bir de tarihi vardır. Müfredatı tıbdan (قاموس الاطبا) namında bir eserde yazmıştır. Vefatı tarihini çok araştırdım isede bulamadım. Yalnız (1044 - 1634) de hayatta bulunduğunu tesbit edebildim.

Cholera Risalesi.

Dr. Med. M. F. Nafiz

*Yazan : Hekimbaşı Mustafa Beşcet.— 12 Sahifa.— 21 satır.
—0,20,5×0,12,3.—0,14×0,8,2, İstanbul. 1247.—1831. Daral Tıba'a.*

19 uncu asrın ünlü, âlim Hekimbaşı Mustafa Behçet dir. Yazı bıraktığı eserler basılmadığından Doğu hekimliği, bilgi ve görgüsünden az faydalanmıştır. Tarakcı Oğlunun 1235/1819 da basılan Tıp Külliyyatından sonra İstanbulda basılan 2 nci Tıbbi eser Cholera Risalesidir.

Eni, boyu yukarıda yazılan küçük risale bu salgın hastalık üstüne Başhekimin düşüncelerini topluyor. Epidemiologie bakımından büyük önemi olan bu Dergi ile o zamanlar henüz Mikrobu keşf edilmeyen (Keşfi 1883 de Alman R. Koch tarafından Mısırdaki vukua gelmiştir.) Cholera hakkında, Korunması, Tedavisi, seyri gibi dikkatı çeken sorguları aydınlatıyor. Hekim başının anlatdığına göre Sayrılık 1230/1814 yılında Hindistanda gözük-müştür. Ondan önce hekimlik alemince tanınıyormuş. Nettekim son aylarda yazılmış meşhur Alman Profesörlerinin elbirliği ile meydana gelen « Die Ansteckenden Krankheiten Ihre Epidemiologie, Bekämpfung Und Spezifische Therapie » adlı kitabın S : 238 de Choleranın ilk defa 1817 de görüldüğünü kayd etmektedir.

Kitabın diğer interessan yönü Europaca tanınması ve Alman diline tercüme edilmesidir. 19 uncu asırdaki Modern Türk tıbbının Fenni bir küçük abidesi olan mini mini kitab : Cholera. Hufelands Journal Band 74 oder 67 des Neuen Journals, Seite 33—47. «Die Cholera - Epidemie zu Konstantinopel und Verhaltensmassregeln dabei» von Bechzet, Leibarzt des Türkischen Kaisers. Aus dem Türkischen übersezt und mit Amerkungen begleitet vom Fürsten Demetrius Maurocordato zu Berlin.» Eger şu Hufeland Mecmuaları elimde olsaydı Maurocordatouin hangi maddeleri şerh ve tafsil ettiğini anlardık. Kitabın Almanca bir hulasını ilâve etmeden önce Hekimbaşının Kitabını aynen sunayım. Hem yazılış biçimi üstüne de bir fikir edinirsiniz :

«Cümleye malûm olduğu vechile beynennas zuhur etmekde olan İleti cedidenin vukuu irad olunan Şematat ve Guluw ü ifrat-

dan nazarı kat ile şimdiye kadar hafif ve kalil ve dinilen mer-
tebe Bihamdihi ta'lâ şayi, ve kesir değılsede tehlikeden nefsi
hifzu vikaye zımnında sarfı iradei cüz'ıye ile esbabı defu tabaf-
fuza teşebbüs olunmak meğru' ve makul olmağın, kablelvuku'
tarıkı hıfzı sıhhat ve bilvuku bazı mertebe keyfiyeti mua'lecatı
bastu beyan olunmak hıdmeti Riyaseti Etibbanın farızeti zimmeti
ubudiyeti olmakla mücerred İbadullaha isalı menfe'at zımnında
işbu Varaka bir muhaddime ve 3 Bab üzerine suturu imlâ kılındı.

Muhaddime.

Bu İlet, Muhterik safranın Mideye ve Em'aya insibabından
naşı Alâ ve esfelden Kay ve İshal ile bilâhare ekseriya mevti
intaç etmek üzere lisani azb al beyanı arabide (Hayza) ve Marazi
esved tabir eyledikleri İletı vahime olub ancak böyle salgın
olarak beldeden beldeye ve bazı rivayete göre insandan insana
ta'addı ve sirayet tarikiyle ekal müddetde katlu ihlâk eylemesi
işidilmeyib kütübi Etibbada dahi tabir olunmamış iken tahminen
1230/1814 tarihlerinde ewelaa Hindistan İkliminde zuhur ve nehri
Hind kenarlarını vely ederék zuhur ve gah bir müddet gaybubet
ile Acem ölkâsı ve bilâhare memaliki şarkiyi şimaliyenin alçak
mahalleri ve nehırlı ve göllü taraflarında vuku bulmakda olduğu
Gazete evrakı ve bazı Etibba Mekâtibinden münfehim ve müste-
ban olub keزالık bu İlet bahirden uzak nehri şamil olan emakin
ve biladda zuhur eyledikde begayet şedid ve pek az müddetde
ihlâk eyleyib Deniz kenarları ve Cezirelerde sirayeti kalil ve sari
oldđđu takdirde dahi hafif ve salim idüğü bittecrübe derecei sübü-
te karıbdır.

I

Babı ewel.

Marazi mezburun keyfiyeti bedü ahzi ve araz ve alamatı be-
beyanıdadır :

Eksériya bir ssbebi zahir meşhud ve malûm olmaksızın mizac-
sızlık ve hastalığa dair kata bir şey mevcut değıl iken defaten
yere düşmek derecelerinde bir şedid baş dönmesi zuhura gelib ol
soğukluk yukarıya çıkarak eller ve ayaklar büzülüb Mide üzerinde
yahud batnın iki tarafında bir ağırlık badehu bir şedid veca hasıl
olur. Ve bu halde iken çehre ve sair azaya kumudet yani morluk,
gelerek Gaseyan araziyla Kansı (kanlı) ve müteaffin maddeler
kay etmeğe başlayıb ve anın üzerine bu müsillu müte'affin madde
ile ishal dahi zubur edib müddeti kalilde mevti mucib olur.

Bazı defa 8 saat zarfında ve belki daha ekal müddetde ihlâk eder. Zikrolunan araz ve alâmet her hastada neskıvahid üzere olmayıp belki bazısında takaddüm ve teehur eder, ve ekseriya hastanın damarları ol mertebelerde içeriye gömülürki kan alınacak vakıtda damar bulunamayıp merize Na'na yağı ve Ada çayı ve bazı hiddetli şeyler verilmedikce Damar meydana çıkıp kan alınmak mümkün olmaz; ve bazan dahi Damara neşter uruldukda kan çıkmaz. (Eindickung des Blutes. F. N.).

II

Babı sani.

Vuku'undan mukaddem bu illetden tariki muhafaza ve Perhiz ve Himyenin suretleri beyanındadır.

Bittecrübe tahkık olunduğunu göre bu illet zuhur eyleyen Haneye mümkün mertebe uğranmayıp ve bu misillu Hastanın yanında olanlarla dahi sohbet ve takarrüden hazer eyleyeler, zira Ta'unda (die Pest) olduğu gibi lems ve iltisak (temas) tarıkıyla dahi sirayeti tecrübe olunmuştur. Ve bir hanede zuhur eyledikde derakab hastanın cemi' esvabi ğaslü tathir ve odada olan cemi eşya yıkanıp oloda 5—10 gün kadar kapalı olmak üzere terk oluna. Ve o hanede bir kaç gün çömlek derununda sirke tabkh oluna (Hâkimi meşhur Ebu Bekr Rhazi, Sirkeyi kızgın çakıl taşları üstüne dökerek salgın Hastalık esnasında havanın hastalık yapmak hassasını gidermek için kullanırdı. Sirkede Hamızı Khal vardır, bu cisim kızgın çakıl taşları üzerine dökülünce Formol ita eder. Ancak Cholera bağırsak marazıdır, Vebanın Pneumonie şeklinde bu method çok kıymetlidir. Vebaya aid Epidemiologie Yazımda bunları izah ediyorum. F. N) Ve mümkün mertebe hasbel mewzı alçak ve birbirine haneleri sık mahallere uğranmayıp bilktiza varıldığı taktirde sirke yahud Hırsız sirkesi, yahud Nuşadur ruhi (Ammoniaque), hiç olmazsa Sarımsak şem (koklana) oluna. Ve her mahalde bu misillu eşya koklıyalar, ve haneleri günlük, yahud Katran, yahud Servi kozalağı, yahud Ardıç tohumu ile günde bir kaç defa gereği gibi tebhir ederler. (Mabedlerde günlük ve buna benzer Ratenci - Sakızlı şeyler yakılması sırf havasını tathir maksadıyladır. F. N.) Yani tütüleyeler, ve kadir olduğu mertebe havadar mahallerde beytutet ve ikamet eyleyeler. Ve daima beden nemnak bulunup soğuk tutmaktan sakınalar ve ayakları sıcak tutub daima çorab yahud terlik giyerler. Bu illetin sebebi maddisi : **Yanık Safra** olduğundan naşî Safrayı ziyade idici ve tabrik ve ihtiraka sebeb olıcı mekûlat ve Meşrubatdan dahi perhiz ve himye

eyleyüp, böyle günlerde Galiz Ta'amlardan ictinab ve kalil ül mikdar hafif gıdalar ile kana'at ve iktifa edenler işbu illeti nuvahhişeden tahlisi giribani can etdikleri rütbei tev atürde emri msellendir. Ez cümle Zeytin yağıyla mamul cemi ta'amlar bu marazın bir büyük da'vetecisidir derler, zira zeytin yağı demi (kan) müfsid ve safrayı ihtiraka müste'id eder, keزالik galiz yağlı ve hamır işi ta'amlar Boğaç, yağlı çörek, Börek, Helva ve Lokma ve Gözleme emsalidir. Hülasa cemi, galiz ve hazmı ağır taa'mlardan perhiz ve himye eyleyeler. Etrafdan vujud eden Etibba mekâtibinden müstefad olduğu vech üzere Süd ve südlü taa'mlar, yumurtadan dahi mertebeli kemalde perhiz ve içtinab lâzımdır.

Zira bunlar letafetlerinden naşî tiz safraya istihale ederler, yani Safra olurlar ve buna mümasil Erik, Şeftali, Kaysi, Kavun, Karpuz, Hıyar... Emsali meyvalar dahi letafetlerinden tiz Safraya münkalib olmalarıyla eklinden ictinab, hazer olunmak vacibendir. Elma ve Mayhoş Enar, Koruk, Ekşili şerbetler, Limonata, Sirkenkebinden mutedil ve kalil olarak isti'mali caizdir. Adeta içilecek suya mıkdarı vafi Sirke izafe olunup istimal olunmak ve sirkeli salatalar istimali Hifzısıbhata medarı vafi ve kâfidir. Meğerki şiddetli öksürükde ve sirke dokunur bazı mizaada ola. Ol suretde Sirkeyi yalnız koklamak ve çehreye sürmek ile iktifa olunur. Ekl olunmağa salih olan ta'amlar hazmı seri' ve Mi'deye yük, Sıklet olmiyacak gıdalardan ibaret olmağın ez cümle Pirinç, Frenk arpasından ma'mul çorba, Piliç, Tavuk etleri ve ya koyun etinden yapılmış söğüş, Kebab emsali ve sebzevatdan Deme hiddet ve hararet verici Badıncan ve Lahnadan madda Kabak, milhiye, bamyaya, taze fasulya, Razyane filizleri, Semüz otu emsali latifül hazım ve hafif taamlar isti'mal oluna. Mu'tedilülmikdar Pilav, Zerde istimalinin dahi zararı yokdur, meğerki fena yağla pişmiş ola. Keزالik Hamr, Arak, Rum ve sair Ervahı Harre ve hadde, A f i y o n misillu mükeyyifat istimalinden dahi hazer lâzımdır. (Hindistanda bulunan Meşhur İngiliz Tabibi Rogers Cholera Opium kullanılmasının tehlikeli olduğunu söylüyor, hatta Opium, Anurie yapığını iddia ediyor. Hekimbaşının dahi 100 yıl önce aynı fikri müdafası dikkata ve Türk tibbi için öğünölip sevinilmeğe deger. F. N). Zira bunlar dahi demi ihrak edip safraya hiddet ve ihtiraka istidat verir. Ancak bazı baharlı çiçeklerin ve otların Mukattar suları ve yağları mıkdarı mu'tedil isti'mali gerek kablelvuku'hifzısıhhat ve gerek ba'delvuku' def'i ilet zımında tecrübe olunup menafii kesiresi müşahede olunmuştur. Ezcümle

Na'na' istimalinin nef'i ittifak ile mücerreb ve müsbetdir. Yani Sabah ve Akşam ta'amlarından mukaddem bir fincan Mukattar Na'na' suyu yahud oğul otu ve Kekik, Ağaç Kavunu kabuğu suları isti'mal olursa Mi'deye ve A'saba kuwet verip ta'amı layıkiyla hazm etdirir. Yahud Mukattar Na'na' yağı ve zikr olunan eşyanın yağlarından biri bir kaç damla bir Kâse suya damlatılıp suyu bir iyice çalkalayıp sonra ol su biaynihi ol yağın mukattar suyu gibi olur. Bu suların biri ta'amlardan mukaddem ve aralıkda isti'mali begayet nafi'dir. Yahud bir küçük fincan sade suya 10—15 Katra Kıral suyu yahud Melissa ruhu damlatılıp isti'mal olursa bu dahi begayet nafi'dir. Soğan ve Sarımsak kana hararet vermesile muzır olmak lâzım gelirken bunları istimal edenlerde illeti mezbure isabet etmediğine dikkat ve tecrübe olduğundan mada soğan ve sarımsak ekli fesadı havadan bedeni muhafaza eylediği kadim ül eyyamdan biri Etibba indinde mücerrebdir. Bunlardan ma'da kalbe za'f iras eyliyecek mertebede havfu herasdan mücanebet olunup kalbi kavı tutmak ile elden geldiği kadar esbabı tahaffuza tevesül ve itina ve ma'dasını Cenabı hayral hafızına havale ile ezyalı tevekküle teşebbüs ve iltica olunmak ekvay i esbabı tahaffuz olduğu emri bedihi ve aşıkârdır.

III.

Babı Salis.

İlletin zuhuru hininde iktiza eden tedabir ve ilâç beyanındadır. Marazi mezbur zuhur eyledikde yani bir şedid başdönmesi zahır olduğu an bir dakika fevt etmeksizin hastanın ayaklarını ve ellerini fanela bezi yahud çuha parçası yahud hâmam kisesi ile gayet muhkem oğalar; ancak yalnız sadece oğmak kifayet etmeyip belki bazı hiddetli ve uyandırıcı (Münebbih yerine kullanılmış ne güzel. N.) Eşyayı fanilyaya ve ellere ayaklara sürüp ve oğan kimesneler dahi eşyayı mezbure ile ellerini bulayıp ol mevzi'lere kırmızılık ve hararet ve kabarmak gelinceye kadar hemen kuvvetli kuwetli oğalar: meselâ bir kaç baş Sarımsak ve soğan, Tuz, Hardal, Biber ve kırmızı biber, Keskin Arak, Nişadur, Sade otu, Thiryak.. bunlardan her kağısı bulunursa yalnız yahud bir kaçı ile beraber dökülüp sirke ile merhem oldukça oğulan mahallere ve Fanılaya bolca sürülüb kızarmak ve hiddet ve hararet gelinceye kadar hemen oğmaktan halı olmalıyalar. Oğmak maslahatına bed' olunduğu an serian ve acilen marifetli bir T a b i b

celb olunup anın rey ve ma'rifetiyle her kanğı Damardan olursa olsun Koldan vüs'athca Fasd (Aderlassen. N.) Olunup 120 yahud ziyade muktazayı vaktu hale ve Sinnüüale göre kan akıdalar.

Tabib bir kaç saat yetişemeyip kan almak tehir olunduğu takdirde korkulurki sonra Fasdın faidesi olamayıp meriz vefat eyliye. Bu suretde tabibin gelmesine bakmayıp hemen mütevekkilen Fasd oluna. Beyan olunduğı vech üzere Damarlar içeruya çekilip kan alınmak mümkün olamaz ; mümkün olupda damar bulunduğı takdirde dahi dem muhitden merkeze yani etrafı bedenden Kalbe doğru teweccüh etdiğinden Damara Neşteru uldukda Kan çıkmaz ; bu suretde tarıkı sabık ve meşruh üzere Fasd mahalli geregi gibi oğularak ve mümkün olur ise marize Ada çayı yahud Papad-ya Matbuhu verilip dem merkezden muhita yani kalbden etrafı

Burhafeden Türkçeye terceme edilen bu eser M. Behcet kitabları arasında çıkmıştır temellükünü gösteriyor

Foto. Tıp Tarihi Enstitüsü

bedene da'vet etmek takribile Damara kan gelip Fasd mümkün olur ; ve marazda ekseriya kan alındığı Demin hararet ve ufuneti sebebinden olmayıp belki kan almak demi harice da'vet ettiğinden her tarık ile Fasdın faidei külliyesi görülmektedir. Mi'denin üstü ve göbek mahallerinde veca've sancu zuhur eyledikde ol mahalle 20 kadar Sülük yapışdırmak ile ilac olunur ; yahud veca' mahalli Arak yahud iksiri zül hasse, acı elma yağı ile merhem yapılıp veya, üzerine sıkca sıkca vaz olunur. Yahud 5—10 tane Kırmızı biber zeytin yağında geregi gibi kaynadılıp vaz olunur.

Yahud mukattar Na'na' yağı yahud Biberiye yağı zeytin yağıyla merhem gibi oluncaya kadar karıştırılıp veca' üzerine sürülüp üzerine hafif ateşde ısınmış sıcak dülbend urulur ve yukarıdan dahi Çay gibi hafif kaynamış papadya matbuhu yahud bir fincan suya bir damla na'na' yağı yahud Diş otu yağı yahud Biberiye yağı damlatılıp veca' teskin için içirilir. Veca'a sükünet geldiğinde birü şifanın alameti olup bundan sonra merizi filcümle Terletmek lâzım olmakla Çay gibi kaynamış papadya yahud Mürver çiçeği yahud Çay matbuhu verilip hastayı cüzi terletmeğe say olunur.

İşte bu illetde gerek esbabı tahaffuz ve gerek Tarıkı mualecat zikr olunan vech üzere imal ve ist'mal olundukda bişifa allah i te'ala sühület ile halas müyesser olduğu yevmiye tecrübe olunmakda isede vukuu illetde tiz elden kan aldırma ve öğdirmesi gibi ıktıza eyliyen imdad ve i'anedan ihmal olunup bir kaç saat hali üzere terk olunduğu takdirde mualecat lâzimenin dahi nef'i olmadıği müşahade olunmuştur.

طبعت هذه الرسالة في دار لطباعه وقد صادف طبعتها في اول الربيع سنة سبع واربين
والف. 1831=1247

İstanbul Evrak Hazinesinde bir kayıd Cholera risalesi hakkında faydalı bilgiyi taşımaktadır:

20 Rebi. 1. 1247/20. 8. 1831. Sıra No. 344. Cinsi: Takrir.

«Cholera'nın Sureti Tedavi ve Tahaffuzu hakkında Hekim Başı tarafından kaleme alınıp bir kaç bin nüshası Zabitanı askeriyeye ve saireye verilmek üzere tabolunan Layiha masrafının tesviyesi.»

Demek ki bu küçük risale hakikatta (Cholera Merkblatt) dir. Yani Choleranın nasıl başladığını, nasıl korunacağını, tedavisini askerî zabitleri, diğer meraklılara anlatmak için bastırılmıştır. Buna dilimizde Talimname denilmektedir. Almanyada bulunduğum zaman Reichsgesundheitsamt (Sıhhiye dairesi) tarafından çıkarılan bütün Salgın hastalıkların Merkblatt larını satın aldım.

Salgın hastalıklarla beraber gürültüden, berberlerin riayet edecekleri sıhhi kaideler dahi yazılmış çay hakkında dahi bilgi veren Merkblatt lar çıkarılmıştır. Ayrıca sivri ve karasineklerin ta-cizinden korunmak için, mantarlar, yılanlar için krom, manganez, boya, hamızı karbonla zehirlenme vakayine değin son derece ucuz nushalar bulunmaktadır. Tıbbi Nebatların renkli levhalar halindeki evsafından bahis resimler ise nefistir. Basan maruf Tıp kitaphanesi: Verlag Von J. Springer, Berlin.